



**"ספרים, רבותי."**

**מתוך "ליקוטי שמואל"**

**מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ**

***eisikovits1@gmail.com***

## ספרים, רבותי.

נועם פלאי - היסטוריה יהודית

האם ידע נגיש מוביל בהכרח להתפתחותן של גישות ליברליות? האם יכול הספר לשמש תחליף לרב? ומי רצה להוציא את לימודי התנ"ך מהיכלי הישיבות?

י' בניסן שי"ט. (1559)

האווירה בבית המדרש בפוזנא הייתה מתוחה מעט; בעוד רגעים אחדים היה עתיד ר' אהרן לנד – ר"מ ואב"ד דפוזנא – לגשת ולשאת את דרשת 'שבת הגדול' המסורתית, כמדי שנה בשנה. נושא הדרשה העיקרי היה שגרתו בעיקרו – בדיקת חמץ וביעורו – אך כמנהגם של רבני קהילות בחר ר' אהרן להקדיש חל ניכר מהדרשה לנושא אקטואלי. הנושא של אותה שנה היה סוגיה שפיצלה את חובשי בית המדרש של העיר לשני מחנות: תכני הלימוד הראויים בישיבות.

הרושם שהותירה הדרשה בשעתו לא היה דרמטי ככל הנראה. למעשה, יש בידינו ישנו רק תיעוד אחד של הדרשה, כחלק מקונטרס שהוציא ר' אברהם הורוביץ – תלמיד חכם צעיר שזה מקרוב בא לפוזנא מפראג – שאך ורק עותק אחד ממנו קיים היום, שמור בספריית Jews college שבלונדון. יחלפו קרוב לשלוש מאות וחמישים שנה עד שנשמע אזכור נוסף שלה. אדם בשם פיליפ בלוך יגלה את הטקסט ויראה לנכון להוציא אותו לאור. אמנם, למרות אופייה המקומי והתפקיד הזניח שמילאה על הבמה ההיסטורית, יכולה סערה זוטא זו להוות עוברנו חלון הצצה מעניין לתמורות שהביאה מהפכת הדפוס לישיבות באירופה ולשינוי התפיסתי שחוללה.

כאמור, ר' אהרון לנד בחר לעסוק בנושא תכני הלימוד הראויים בישיבות. את חיצי הביקורת שלנו כיוון אל קבוצה ידועה מבני הקהילה, ושעמה ניהל חתנו – ר' יוסף אשכנזי – פולמוס ארוך ומתמשך, עוד מימיו כבחור בפראג". אין יהודי צריך ללמוד דבר, רק התלמוד לבדו", קובע ר' אהרון בדרשתו, מתוך ידיעה ברורה שיש בין באי בית המדרש לא מעטים שחלקו על הפסיקה הנחרצת. ר' אהרון המשיך להתריע

ש"כל הספרים האחרים הם ספרי המירס" (כינוי רווח אז לחכמה יוונית: "ספרי הומרוס" המחבר היווני הידוע).

אלו ספרים נכללו תחת ההגדרה "ספרי המירס"? אנו יודעים שבאותה העת היו שלמדו בישיבתו של הרמ"א בקרקוב ספרי פילוסופיה ומדעים, כפי שעולה מהתכתבותו המפורסמת של הרמ"א עם המהרש"ל בנושא (נדפסה בשו"ת הרמ"א, סימנים ו'–ז'). המהרש"ל האשים שם את הרמ"א בכך שיש מתלמידיו שעוסקים ב"תפלת אריסטו", (תוך כדי שהוא משגר עקיצה ומעיר שיותר טוב היה שישקדו בחכמת הדקדוק על מנת שלא יחליפו בין לשון זכר לנקבה). בקונטרס הפולמוס שהזכרנו אכן מופיע הרמ"א כדמות מרכזית שממנה שאבו מתנגדיו של הרב לנד השראה.

אמנם ר' אהרון הרחיב את קטגוריית "ספרי המירס" מעבר לכך. כך למשל הוא טוען ש"כיון שנדפס המורה נבוכים בוינצ'א, מיד בעון זה, נגזרה הגזרה ונשרפו כל ספרי התלמוד ברוב איטליא". ספר מורה הנבוכים הודפס בוונציה שמונה שנים קודם לכן – בשנת 1551 – ובספטמבר של שנת 1553 החלו שריפות התלמוד הנוודעות בפקודתו של האפיפיור יוליוס השלישי, ונמשכו עד השריפה האחרונה בקרמונה בשנת 1559, השנה שבה נשא הרב לנד את הדרשה. את הקשר שבין השרפות למהפכת הדפוס הזכרנו כבר בעבר, ולא בכדי בחר גם הרב לנד לכרוך את שני הנושאים יחדיו – אם כי מזווית אחרת לחלוטין. האיסור על לימוד בספרים כמו "מורה נבוכים" אצל ר' אהרון אינו רק מפני קוצר המשיגים. הוא מספר כי "חסידי אושטרייך" (לא ברור למי בדיוק הכוונה) היו דורכים ברגליהם על אותם הספרים שבני הפלג שכנגדו כיוון הרב לנד את חיציו הגדירו ספרי קודש.

אלא שהרב לנד לא הסתפק בהגדרת ספרים כספרי המורה נבוכים כ"ספרי המירס", והוא דרש שהעיסוק בתלמוד יהיה אבסולוטי עד כדי כך ש"אפילו העשרים וארבע (- ספרי התורה שבכתב, נ.פ.) אין שום יהודי צריך ללמוד בו הרבה או מאוד". גם התורה וספרי הנביאים היו עבורו מחוץ לתחום הלימוד הרצוי.

כאמור, דרשתו של הרב לנד הופנתה לחוג מסוים של לומדים, בכללם ר' אברהם הורוביץ – אברך צעיר שהיה אחראי גם על הוצאתו של הקונטרס האמור. ר' אברהם מספר כי הדרשה אינה אלא מערכה שנייה בוויכוח שלו עם ר' יוסף אשכנזי, חתנו של הרב לנד, שהתחיל בזמן שהשניים למדו בישיבת פראג. המערכה הראשונה תמה בכך שטענות שתי הצדדים הובאו בפני דייני פראג, והללו צדדו בעמדתו של ר' אברהם והורו לר' יוסף אשכנזי לחדול מלהביע את דעתו המתנגדת בפומבי. אמנם כחתנו של הר"מ ואב"ד דפוזנא הסמוך על שולחנו חש ר' יוסף בנוח מספיק על מנת להציף מחדש את הנושא הטעון.

בקונטרס הפולמוס מציג ר' אברהם הורוביץ את עמדתו בניציות רבה, כאשר חלק מהטענות עוסקות בגופם של דברים בעוד האחרות עוסקות בגופם של דוברים ומעלותיהם האישיות. לאורך הקונטרס הוא מקפיד לכנות את הרב לנד בתואר "חמור" ואילו את הרב אשכנזי בתואר "שור", כנראה בגלל שמו הפרטי. בין היתר מעניינת היא טענתו של ר' אברהם מהו הרווח לעסוק במקרא ובחכמת ההיגיון:

"מזה הלמוד יצא עוד תועלת אחד, והוא שנהיה נחשבי[ם] בזה חכמי[ם] ונבוני[ם] לעיני העמי[ם], וזהו דעת התורה באמת, באמרה: 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים', וק"ל."

תלמיד חכם אמיתי, אליבא דר' אברהם, הוא כזה שמסוגל להציג את חכמתו בצורה שיכולה להתקבל גם על אנשים שאינם נמנים כלל בקרב חוג הלומדים. לטענתו של הרב הורוביץ ידיעת התלמוד לבד אינה עונה על הדרישה האמורה, שהרי "אף אם נהיה בקיאים בכל חדרי התלמוד לא נחשב בזה חכמי[ם] לעיני העמי[ם], ואדרבא – כל סברות התלמוד ודרשותיו ודרכיו הם לעג והיתול בעיני העמי[ם]". ההיגיון התלמודי זר למי שלא זכה לשבת באהלה של תורה. הרב הורוביץ מוסיף ש"והנה הניסיון יעיד על זה ג"כ, כי מעולם לא נצחו המינים אלא בעלי המקרא ובעלי החכמות."

כאמור לעיל, מקומה של מהפכת הדפוס ברקע הוויכוח מורגשת גם בדבריו של הרב לנד, והוויכוח עצמו מתחולל בשעה שהנגשת הידע הולכת ומחוללת שינויים חברתיים כבירים ברחבי אירופה ומצליחה להוציא משלוותם אליטות רבות. האם זהו הסיפור גם כאן? האם היו הרב לנד והרב אשכנזי נציגיו של מחנה שמרני שניצב כנגד הרוח הליברלית שהם חוששים שמביאים אנשים כדוגמתו של הרב הורוביץ?

עיון בטענותיו של הרב הורוביץ עשוי להציג תמונה אחרת לגמרי. בין הטענות שמטיח הלה בר' יוסף אשכנזי היא העובדה שזה האחרון בחר להוציא את הוויכוח מתחומי המגודרים של בית המדרש ולהביאו להמון העם, שלדבריו של הרב הורוביץ אינם מבינים בנושאים הללו דבר. בנוסף, הרב הורוביץ מוכיח את הרב אשכנזי על כך שלמד קבלה שלא מפי מורה, אלא מפי ספרים בלבד – כשהוא שולל בתוקף את הטענה שהרב אשכנזי זכה לגילוי אליהו.

הדברים הללו יכולים להציג פן אחר מהמקובל של מהפכת הדפוס; העובדה שידע שעד כה היה בלתי נגיש לחלק נרחב מן הציבור הלך ונעשה זמין יותר ויותר הובילה לגישות ליברליות יותר וממסדיות פחות להתגבש ברחבי אירופה, אך הייתה גם מצע לתפיסות שמרניות.

הרב אשכנזי מתגלה כמי שבונה את חכמתו ותורתו על ידי לימוד בלתי אמצעי בספרים, ולכך הבדל המעמדות בין האליטות התורניות לבין שאר חלקי העם הולך ומטשטש; הוא סבור שמה שנכון לומר בבית המדרש ניתן להכריז גם ברחובה של עיר, בעוד הרב הורוביץ מבקש לשמר את הבידול בין חברת הלומדים המהווה לשיטתו את הסביבה המתאימה לוויכוח לבין המון העם, שאינם מבינים אלו העניינים דבר. הרב הורוביץ מצדד אפוא בשמירה על המסגרות ההיררכיות המקובלות המבדילות בין הרב לתלמיד ובין המון העם לתלמידי החכמים, בעוד הרב אשכנזי חי בעולם שבו הספר עשוי להחליף את הרב החי – מה שמוביל לשחיקה בהבדלי המעמדות ולהשטחת השיח הציבורי.

לאותם תפיסות גם צד נוסף; מאחר והרב אשכנזי אינו מבחין בין הקבוצות השונות הוא אינו מסוגל לקבל תפיסה שתכני לימוד מסוימים עשויים להיות מועילים עבור קבוצה אחת והרסניים עבור קבוצה אחרת – או לכל הפחות מקבל את התפיסה האמורה בצורה מצומצמת הרבה יותר. מה שמתאים לתלמיד החכם הגדול צריך להיות מתאים ברמת העיקרון גם לאנשים הפשוטים, שכן כולם ניזונים מארון ספרים אחד גדול. דינם של ספרים שעלולים להכיל תוכן בעל גוון 'אפור' ובהיר פחות הוא להידחות על הסף, ובמידת מה זהו גם דינו של לימודי התנ"ך לשיטתו.

יתכן אפוא שהנגשת הידע והרחבת תפוצתם של הספרים השונים דווקא הובילה במקרים מסוימים לנקיטת קו שמרני קיצוני, ולא להתפתחותן של גישות פתוחות יותר.